
„NEŽIL ZBYTEČNĚ“

K ŽIVOTU A DÍLU JIŘÍHO HEJDY (1895–1985)

ERIK GILK

Hejda, Jiří. 2020. *Útěk*. Praha: Pulchra, 413 stran.

Hejda, Jiří. 2020. *Žil jsem zbytečně*. Beroun: Machart, 495 stran.

Hejda, Jiří. 2022. *V zemi hákového kříže – Bída v pohraničí*. Praha: Pulchra, 221 stran.

V posledních letech se vyskytly na knihkupeckých pultech tituly upomínající na jméno ekonoma, politika, publicisty a příležitostného literáta Jiřího Hejdy. Pokusme se v následujícím příspěvku připomenout životní osudy muže, odsouzeného v procesu s Miladou Horákovou na doživotí, s přihlédnutím ke dvěma nejnověji vydaným knihám.

Pražský rodák nastoupil po maturitě na studium práv, přerušené jeho účastí v bojích první světové války. Od roku 1926 začal spolupracovat s Peroutkovou *Přítomností*, do níž přispíval svými ekonomickými analýzami, obstarává rubriky „Národní hospodářství“ a „Aktuální otázky“. Ve svém článku mimo jiné jako první předpověděl příchod hospodářské deprese do meziválečného Československa. Později působil v redakcích deníků *Lidové noviny* a *České slovo*. Za německé okupace se zapojil do odbojových organizací Politické ústředí a Ústřední vedení odboje domácího. V poválečném Československu se stal významným představitelem Československé strany národně socialistické (ČSNS), byl členem Ústřední plánovací komise, která připravovala plán dvouletky. Nadále se také věnoval publicistice pro noviny *Svobodné slovo* a týdeník *Dnešek*.

Po komunistickém převratu v únoru 1948 byl vyloučen ze Syndikátu českých spisovatelů. Celá ČSNS byla zbavena svých demokraticky

orientovaných představitelů včetně Hejdy a obrozena jako Československá strana socialistická. V roce 1949 byl Hejda spolu s dalšími členy činníky ČSNS zatčen a zařazen do politického procesu s Miladou Horákovou. Aktéři procesu mu přiřkli úlohu „hospodářského ideologa Direktoría“ a propagandisticky zneužili rovněž jeho minulost podnikatele (na konci třicátých let založil továrnu na výrobu kuchyňských zařízení) a odpor vůči znárodňování. V proslulém vykonstruovaném procesu byl odsouzen na doživotí, ačkoliv původně mu byl určen také trest smrti. Prošel si snad všemi politickými věznicemi tehdejšího Československa (Pankrác, Mírov, Leopoldov, Ilava, Valdice). Žádost Hejdovy manželky Luisy o milost a zmírnění trestu byla roku 1954 zamítnuta, z vězení byl propuštěn o osm let později. Po návratu z vězení žil Hejda v ústraní a pobíral starobní penzi, zemřel přesně dva měsíce po svých devadesátinách 25. dubna 1985 v Praze.

Kromě pravidelné i příležitostné publicistiky se Hejda etabloval jako autor národohospodářských knih (*Hospodářská funkce akciové společnosti*, 1930; *Světová hospodářská krize a nezaměstnanost*, 1932) a reportáží (*V zemi hákového kříže*, 1934). Teprve po propuštění z věznic vydal román *Útěk* (1969), který byl ovšem výrazně cenzurován a záhy po vydání stažen z prodeje. Hejdova autobiografie *Žil jsem zbytečně* mohla vyjít až po pádu železné opony (1991), stejně jako soubor jeho vězeňské poezie *Sonety zpívané šeptem ve stínu šibenice* (1993), jež k vydání připravil Hejdův syn Neklan. Není to zdaleka veškeré dílo, které Jiří Hejda napsal po svém návratu z vězení a které promýšlel právě v tomto nelehkém čase. V rukopise dosud zůstává povídkový soubor *Tvář domova*, novela *V pasti* a románový cyklus *Národ sobě* líčící poměry českého národa v poslední třetině 19. století, stejně jako konvolut Hejdovy vězeňské korespondence.

Zásluhou pražského nakladatelství Pulchra⁽¹⁾ dochází v posledních letech k oživení vydavatelského a doufáme i čtenářského zájmu

1 Pro úplnost dodejme, že berounské nakladatelství Machart publikovalo Hejdovy vzpomínky *Žil jsem zbytečně* ve druhém (2010) a třetím (2020) vydání.

o Hejdovo dílo, v jehož pokračování věříme. Nejprve vyšlo první necenzurované vydání románu *Útěk* (2020) s rozsáhlou doprovodnou studií Petry Loučové a o dva roky později svazek dvou reportážních cyklů *V zemi hákového kříže – Bída v pohraničí* (2022).

Román *Útěk* začal psát Hejda v září 1966, tedy v době, kdy byla již v procesu schvalování jiná a proslulejší díla vězeňské nebo „lágrové“ literatury, jako bylo *Studené slunce* Jiřího Muchy a *Veliký slunovrat* Karla Pecky. Zveřejnění obou próz ovšem bylo oddalováno a nakonec byly vydány až na podzim 1968 po zrušení cenzury. Ústřední motiv útěku spojuje Hejdův román s jinou Peckovou prózou *Horečka* (1967), případně s jinými jeho texty, jako je povídka s totožným názvem „Útěk“ ze souboru *Na co umírají muži* (1968). Zápletka Hejdova příběhu je poměrně jednoduchá a při jejím konstruování se autor inspiroval vyprávěním někdejšího spoluvězně Jaroslava Šťastného, jemuž se podařilo uprchnout z obávané leopoldovské věznice.

Hejda ve svých pamětech uvádí, že Šťastného líčení použil ve vši podrobnosti v prvních kapitolách románu, zatímco v okamžiku, kdy se uprchlíci dostanou za hradby pevnosti, je vše včetně charakterů postav čistou fikcí. Od útěku z pevnosti rozvíjí autor dobrodružný příběh útěkářů Blažka a Franty se všemi jeho klasickými peripetemi, které situace obnáší. Prvotní překonání překážek je opojné, plán se zdařil, avšak napětí roste, do popředí se dostávají praktické starosti. Vše se odehrává v neustálém vzrušení, vztah dvou útěkářů dostává trhliny a posléze vyústí v rozhodnutí Franty jednat na vlastní pěst. Opustí svého druha i původní plán pokusit se o přechod hranic, aby se nejprve setkal se svou ženou. Z Blažka se tak stává štvanec, stojící sám proti celému světu.

Vstupní situace Hejdovy prózy může připomenout baladickou novelu Josefa Čapka *Stín kapradiny* (1931), jejímiž hrdiny je nesourodá dvojice mladých mužů stojících mimo zákon. Stejně jako zde, také v Hejdově románu vnímají oba pachatelé les jako prostředí, v němž naleznou bezpečný azyl. Avšak zatímco u Čapka se les postupně stává hrůznou kulisou a aktérem spravedlivého trestu na vinících, v *Útěku*

je místem útěšným a vytouženým, proměňuje se v symbol volnosti a svobody. Následně se román stává svérázným putováním krajinou, v níž se hrdinové znovu nadechují, avšak vzápětí zjišťují, že krajina, po níž jim bylo teskno, se mezitím razantně proměnila, neboť ji zasáhla vesnická kolektivizace. Tento neznámý svět v obou protagonistech budí úzkost a nejistotu.

Když se z Blažka stává opuštěný poutník severočeskou krajinou, dochází také k určitému zlomu, kdy autor umělecký záměr podřizuje spíše tomu, aby mohl vyslovit svá vlastní morální poselství a vyznat se ze svých ideálů. V tomto bodě získává text výrazně patetický ráz, čiší z něj Hejdova snaha o upřímnou, generační zpověď. Prostřednictvím svého hrdiny se tak vyznává ze svého vztahu k vlasti, již miluje; ostatně emigrace pro autora nikdy nepřicházela v úvahu. K prozření, že nemůže vlastní zemi opustit a útěk postrádá smysl, nakonec dospěje i hrdina románu Blažek. Autobiografičnost *Útěku* je zřejmá, autora a jeho autopsii si nelze z příběhu odmyslet. Jestliže Hejdovy vězeňské sonety představují niternou emoční zpověď, román je esencí jeho vězeňské a následné zkušenosti, syntézou jeho přesvědčení.

Rukopis byl dokončen začátkem října 1966 a počala se anabáze s jeho vydáním. Nejprve jej odmítlo nakladatelství Svoboda, poté vydavatelství Práce, o dva roky později o něj projevil zájem hned dva vydavatelské domy: Československý spisovatel a Melantrich. Druhé jmenované vydavatelství nakonec s Hejdou smlouvu na vydání románu podepsalo, avšak pookupační ředitel Melantrichu Karel Houba začal vyžadovat na autorovi škrty a další autocenzurní zásahy. Ty se dotkly i samotného závěru příběhu, jehož původní verzi sice neznáme, avšak v oficiálním knižním vydání je konec krajně nevěrohodný: Blažek rezignuje na odchod do zahraničí a zanechává svým zachráncům poněkud teatrální dopis, v němž uvádí, že se odebere na ministerstvo vnitra, aby zde oznámil „všechny případy hrubého porušování práva a lidskosti, kterých se dopouštějí nadřízené orgány v takzvaných ústavech nápravného zařízení, kterými jsem prošel od svého zatčení“ (s. 297).

Spolehne-li se na Hejdovy informace v jeho vzpomínkách, vyšel román v nákladu 40.000 výtisků. Přestože již tři dny po uvedení do prodeje (podle ředitele Melantrichu Houby šlo ovšem o několik desítek dní) byl náklad stažen, podařilo se prodat na pětadvacet tisíc výtisků, což svědčí o jeho čtenářském úspěchu. Kritická recepce mlčela, což bylo dáno spíše nejistou dobou na přelomu let 1969 a 1970 než kritickým nezájmem. Jedinou recenzi publikoval brněnský estetik Oleg Sus v *Hostu do domu* (1970, č. 1, s. 37–39) a již její název „Směsi, ambice a svědectví“ dával tušit, že nebude příznivá. Sus vytýkal Hejdovi nevydařené mísení (doslova „nečisté mísení“) autentického svědectví o poměrech ve věznici s epickým, až dobrodružným příběhem. Chtěl-li autor podle nemilosrdného recenzenta popsat realie, stačila by próza faktu, avšak i ta by se musela omezit.

S vědomím dalších osudů Hejdova života i díla se jistě nelze divit odevzdanosti, jíž roku 1973 ukončil svoje memoáry: „Proto se smíruji teď i s tím, že po Útěku ode mě už nesmí nic vyjít. Jsem na indexu. Zatím se to zdá být kruté, mít v šuplíku řadu románů, povídek a novel, o kterých nejenže sám jsem přesvědčen, že jsou dobré, ale které si získaly i přízeň lektorů, a dokonce už byly zařazeny do edičního plánu. Ale kdo ví, k čemu je to dobré. Zatím vše, co se zdálo být špatné, nakonec k něčemu dobré bylo“ (s. 459).

Začátkem letošního roku v péči téhož nakladatelství Pulchra vyšel svazek obsahující dva Hejdovy reportážní celky. Prvním z nich je soubor autorových postřehů a reportáží z předválečného Německa *V zemi hákového kříže* s podtitulem „Německo v srpnu 1934“, který byl knižně publikován na podzim 1934. Druhou část tvoří dvanáct národohospodářských článků se silným národnostním a sociálním podtextem, které Hejda otiskoval od 30. října 1935 v deníku *České slovo* pod souhrnným názvem *Bída v pohraničí*. Na rozdíl od prvního souboru je v tomto svazku cyklus z pohraničí vydán poprvé knižně. Jakýmsi dovětkem drobné knihy je trojice kratších poválečných článků ze *Svobodného slova*, v nichž Hejda formuloval svůj tehdejší postoj k němčině a němectví jako takovému.

Soubor reportáží z Německa v létě 1934 svědčí o autorově nebývalém pozorovatelském talentu, upřímnosti a nemalé míře prozíravosti. Hejda evidentně navštívil nejednu německou rodinu z rozličných sociálních vrstev a diskutoval s jejich příslušníky, dokonce vedl interview s tehdejším ministrem hospodářství Hjalmarem Schachtem. Výsledkem je vsutku plastický obraz nálady německého národa, již určuje především strach, úzkost a přetvářka, a to krátce po noci dlouhých noží na konci června 1934, kdy došlo k likvidaci silné vojenské složky SA a výraznému posílení Hitlerovy politické moci. V doslovu k tomuto souboru Hejda píše: „Přál bych každému – je to přání škodolibé –, kdo není u nás spokojen s demokracií, aby strávil jen několik neděl v Německu. Lidé, kteří u nás na demokracii nadávají, dávají demokracii nepřímou vlastně nejlepší vysvědčení. Tímto vysvědčením je – možnost nadávat. V Německu by nadávat nesměli. [...] Hodnotu demokracie může ocenit jen ten, kdo na vlastní kůži pocítil, co je to ztráta demokracie. V Německu se o tom můžete přesvědčit“ (s. 135–136).

Druhý reportážní celek ze sudetského pohraničí je pro laika méně záživný, protože se soustředí téměř výhradně na složitou hospodářskou situaci v tamních oblastech. Na základě podrobného studia ekonomických ukazatelů a odborné literatury zde Hejda analyzuje a popisuje neutěšený stav průmyslu a živností, bankroty, nezaměstnanost a odchody tamních obyvatel za prací do sousedního Německa. Svoje rozbor, v nichž se zaměřuje obzvláště na výrobu textilu, porcelánu a hudebních nástrojů, doprovází řadou faktů, čísel a tabulek, které jednoznačně dokládají autorovy názory. Hlavní důvod krize viděl pisatel v dlouhodobém zanedbávání pohraničních regionů ze strany pražské vlády.

Je dobré a záslužné připomínat osobnosti Jiřího Hejdy anebo kupříkladu Pravomila Raichla, jenž byl mimo jiné také vězněm leopoldovské pevnosti a podařilo se mu z ní úspěšně uniknout, ač jeho jméno Hejda (spíše z opomenutí) nikde neuvádí. Není podstatné, zdali se toto připomínání děje formou opožděného či opraveného vydání jejich beletristického a publicistického díla v případě prvního muže,

anebo biografickým (Jaroslav Čvančara: *Pravomil Raichl. Život na hranici smrti*; 2018) či románovým zpracováním (Petr Stančík: *Pravomil aneb Ohlušující promlčení*; 2021) jejich života v případě druhého. Přestože jeden byl intelektuálem a ekonomem a druhý agentem a dobrodruhem, oba patří mezi nenápadné hrdiny, jimž náleží pevné místo v kulturní paměti českého národa.

